

BERGEN - op - ZOOM

MARIASTAD

Bergen op Zoom

Mariastad

Rond 1400 is Bergen op Zoom reeds een stad van enige betekenis. Meer nog dan nu beheerste toen de stomp van de stoere stoute toren de vele houten, met riet gedekte huizen aan zijn voet. Wallen omgeven de stad. In die wallen staan vier poorten. Een ervan draagt de naam **Lieve Vrouwe poort** en heeft in zijn nissen het beeld van de Moeder Gods. De straat, die er op uitloopt, heet dan en heet nog **Lieve Vrouwe straat**.

Vlak bij die toren staat **een kapel** ter ere van de Lieve Vrouw (nu Bureau Sociale Zaken). Wat er het eerst was, de kapel of de poort, zal wel nooit opgehelderd worden.

Bij de poort is de stad afgelopen. Daar buiten immers ligt de haven mei enkele opslagplaatsen en tiert de nijverheid in zoutketen en potbakkerijen, wier bedrijf in de stad te gevaarlijk is, omdat er gemakkelijk brand door kan ontstaan.

Van die haven gaat men de wateren op, vaart men naar allerlei havens in binnen- en buitenland.

In de barken van die tijd was zo'n reis een gevaarvolle onderneming. Vóór hun vertrek stellen zich daarom de middeleeuwse schippers en reizigers onder de bescherming van Maria, de Sterre der Zee. Daarvoor zal die kapel hebben gediend. Natuurlijk is dit een veronderstelling, die we niet kunnen bewijzen. Maar gewaagd is ze niet, want het trekt de aandacht, dat zodra het havenkwartier zich heeft uitgebreid en de Lieve Vrouwe poort niet meer het eindpunt van de stad is, de Bergenaren buiten op de havendijk in 1470 een andere kapel bouwen

(nu tanks Spiritusfabriek). Maria is daar aangeroepen onder de titel **O.L. Vrouw opt Stexken**, d.w.z. op een boomtak. Dat was een speciale verering van de schippers, die bijvoorbeeld te Antwerpen in het kapelleke op de Schoenmarkt nog voortleeft.

Al blijft aan de Lieve Vrouwe kapel bij de poort voorlopig een eigen kapelaan verbonden, toch behoudt deze kapel nadien slechts haar betekenis als huisvesting van het gilde van Sint Jan den Doper (twijnververs).

Wanneer echter in 1570 de kapel van "O.L. Vrouw op het Stexken" wordt afgebroken, wijst het gemeentebestuur in 1574 hare inkomsten toe aan de oude Lieve Vrouwe kapel, alwaar ze zouden worden gebruikt tot een dagelijkse H. Mis ten dienste van de schippers. Een en ander natuurlijk na verkregen toestemming van den bisschop. Deze gang van zaken bewijst, dat onze oude kapel er een was met schippersdevotie.

* * *

De losse werklui, die aan de haven en overal waar sjouwerswerk te verrichten valt hun brood verdienen en naar de gewoonte van die tijden georganiseerd zijn in gilden, hebben Maria, die het Kindje Jezus draagt, tot Schutpatrones. Van dat LieveVrouwegilde gewagen de stukken eveneens rond 1400. Zijn leden hebben op den duur moeten onderdoen voor de méér gespecialiseerde havenarbeiders, die pas later in een gilde worden bijeengebracht en dan de H. Christoffel als schutspatroun aannemen.

Het **Lieve Vrouwe gilde** zet echter als **godsdienstige vereniging** zijn bestaan voort en weet vrijwel iedere Bergse man en vrouw als lid te winnen.

Rond deze Lieve Vrouwe broederschap als middelpunt bloeit in Oud-Sergen op Zoom een weelderige Maria-devotie op. Gelijk de meeste

middeleeuwse kerken heeft de oude St. Geertrui haar **Mariakapel** aan de noordkant van de kooromgang (ter hoogte van het huis van dhr. Beckers).

Het is het Lieve Vrouwe gilde dat deze kapel met haar altaar onderhoudt.

Niet op, maar **boven het altaar, staat het Moedergodsbeeld** tegen een hemelsblauwe achtergrond met gouden stralenkrans. Naar de gewoonte des tijds is het een aangekleed beeld. Dat weten we met grote stelligheid uit de oude papieren van ons archief.

Naast innige devotie tot Maria, tonen die oude Bergenaren ook een sterke verering tot het **H. Kruis**.

Ieder jaar op de eerste Zondag na Beloken Pasen, houdt men een grootse processie door de straten onzer stad, waaraan de magistraat, de schutterijen en de ambachtsgilden in ambts- en gildekledij, alle een fraaie offerkaars van enkele ponden meevoerend, deelnemen.

Evenmin ontbreekt de kleur van praalwagens en Bijbelse verbeeldingen, dansgroepen en een reeks symbolische en allegorische voorstellingen, die de middeleeuwse mensen zo goed weten te verstaan en te hanteren. Trommelaars, pijpers, doedelzakspelers, vedelaars en fluitisten uit Bergen en andere Nederlandse steden zorgen bij die processie met de beiaard voor de muzikale omlijsting. Bij die gelegenheid draagt men ook het Moeder Godsbeeld mee, zo vertelt ons reeds een rekening uit 1413, want dan krijgen zowel Kruis- als Mariabeeld nieuwe kostbare blauwfluwelen mantels.

Deze stoeten blijven eeuwenlang in stand tot scheuring in het Christendom, Kruis- en Maria-devotie afgoderij heet en deze openbare eerbetuiging onmogelijk maakt.

* * *

Vanaf 1469 zijn de rekeningen van het **Lieve Vrouwe gilde** bewaard. Zodra we de eerste beginnen door te lezen, maken we kennis met het rijke leven van een geestelijke broederschap. Dit gilde moet dus reeds vele jaren hebben bestaan.

En het moet in verband staan met dat van de arbeiders, waarover we reeds spraken. Duidelijk blijkt dit uit zijn ontvangsten.

Het is n.l. alleen het bestuur van dit gilde veroorloofd tijdens de jaar- en weekmarkten op de openbare pleinen kramen te stellen en die te verhuren. De opbrengst vloeit in de kas van het Lieve Vrouwe gilde, dat de arbeiders overnam, die tevoren dit werk verrichtten, toen de opbrengst aan den Heer van Bergen ten goede kwam.

Juist in de tweede helft van 1400 worden die markten druk bezocht. Derhalve stijgen de inkomsten. Met de vele vrijwillige bijdragen worden deze besteed om de Maria-verering meer luister bij te zetten, bijv. door het Maria-lof¹).

Wat wij in onze hedendaagse liturgie kennen als H. Lof was tot dan toe in de Kerk onbekend. Wel zong men in den namiddag de Vespers, wat thans in Orde-kloosters nog geschiedt. Niet lang na 1400 wordt het echter in de Nederlanden gewoonte 's avonds een **H. Lof** te celebreren, wat een hulde inhoudt aan het H. Sacrament en Maria samen. Reeds voor 1430 zongen de Bergse schooljongens dagelijks het Lieve Vrouwe lof.

Dank zij het Lieve Vrouwe gilde kan het middeleeuwse Bergen, deze gewoonte beter verzorgen. Immers, wilde de praktische uitvoering succes hebben, dan diende men over geschoolde zangers te beschikken en niet afhankelijk te zijn van een school koor. Dus spande het LieveVrouwe gilde zich in, om begaafde en knappe zangers tegen betaling aan zijn kapel te verbinden en jonge knapen met goede

¹ Een katholieke gebedsdienst; hier ter ere van Maria.

stemmen tol choralen te laten opleiden, alles ten bate van een luisterrijke muzikale verzorging der kerkelijke diensten.

Bergen treedt daarmee in het voetspoor van grote heren, als de hertogen van Bourgondië, en verschillende Duitse en Franse vorsten, die er een eigen Hofkapel op na houden.

Bergen op Zoom wil geen tweederangs werk. Dat zouden de Heren van Bergen, met name Jan metten lippen en zijn zonen niet geduld hebben.

Na korte tijd zien we in onze kerk bekende organisten, choraalmeesters en zangers optreden, die beroemdheden zijn in hun vak. (Obrecht, Vinelo, le Hardy etc.) Soms vertrekken ze naar meer beroemde koren, andere keren komen ze van daar naar Bergen als gast en verblijven hier geruime tijd als zodanig. De missen, lofzangen, sequenties en niet minder de Nederlandse liederen in vier of zes stemmen getoonzet door de meesters van deze tijd behoren tot het beste dat de kerkelijke muziek in Nederland heeft voortgebracht. Wie de schoonheid van die muziek wil ondergaan, moet luisteren wanneer het koor van de St. Janskerk te 's Hertogenbosch of van de St. Rombouts te Mechelen dergelijke muziek opnieuw ten gehore brengt en de radio die uitzendt. Zij is vol brede zwier en pronkerige allure, maar desniettemin devoot.

Een zangkoor zonder orgel is als een vogel zonder vleugels. Grote bedragen geeft daarom het gilde uit aan nieuwe orgels of de verbetering daarvan, ten einde de muzikale eisen des tijds te kunnen bijhouden.

Ook aan de versiering van de kapel, de gewaden en H.H. Vaten is veel geld besteed.

Zo wordt in 1495 een kostelijk gebeeldhouwd retabel ²⁾ van 4 m. hoog en 3 m. breed aangebracht, waarvan het middenstuk "**De aanbidding der Koningen in de stal van Bethlehem**", uitbeeldde ³⁾. Rond de hoofdvorstelling, waren zeventien taferelen uit het Oude en Nieuwe Testament afgebeeld.

Op de bovenlijst van de retabel bevonden zich beelden van Apostelen en Profeten, terwijl het voetstuk eveneens met beeldhouwwerk was versierd. Later volgt de opdracht dit kunststuk, waaraan drie jaar was gewerkt, geheel te polychromeren. Bergse poorters verschaften hiervoor de nodige gelden.

Eén altaar-sieraad van de vele, willen we hier slechts nog noemen : **een zilveren lelie in een zilveren vaas**, die tussen de diensten op de altaartafel prijkte. Met het geregeld ten geschenke gegeven zilver werd dit kunstwerk, oorspronkelijk door Hubrecht van der Creke gesmeed, enkele malen omgesmolten en verzwaard.

* * *

Hoogtepunt in de jaarkring der Bergse Mariaverering is **15 Augustus, Maria Hemelvaart**. Dan wordt het Moeder Godsbeeld van zijn hoge standplaats afgenomen en midden in de kerk gezet.

De vrouwen van de Bergse poorters bieden hun kostbaarste paternosters aan, om in het octaaf aan de arm van het Moeder-Godsbeeld te hangen. Eén kan er slechts de uitverkorene zijn.

Kosten noch moeite ontziet men om de kerk voor die week in feesttooi te steken. Vrouwen en meisjes vlechten kransen van rozen, ten einde kapel en kerk te versieren. Slingers van wingerdranken (symboliek !) en klimop leggen ze om pilaren en kapitelen. Men voert wit zand aan,

² Altaaropstand

³ Dat doet er ons tevens aan denken, dat hier ook een "**H. Kerstmis-gilde**" bestond.

waarmee de vrouwen kunstige liturgische figuren strooien op de kerkvloer.

Steeds omvangrijker, kleuriger, bonter wordt in de loop der jaren deze versiering: Spreuken, engelenfiguren en andere Mariavoorstellingen brengt men in de kerk aan.

Echt in de geest van die tijd houden de gildeleden na afloop van de Hoogmis in de Lakenhal op de Grote Markt voor de armen uit de stad en de omtrek een open tafel, waarvan schapenvlees, tarwebrood en erwten de ingrediënten uitmaken. Dat betekent echter niet het einde van dit feest.

Nog een gilde aan Maria gewijd viert op 15 Augustus zijn hoogtijdag. Het is de rederijderskamer "**der Vreughdenbloeme**". De Bergse toneelspelers waren in 1479 tot een gilde verenigd, dat Maria als de Bloem der menselijke en hemelse vreugde lot schutpatrones nam. Op de verschillende blazoenen van dit gilde is Maria afgebeeld als Moeder Gods, omgeven door festoenen van die bloemen, welke gelden als zinnebeeld van Maria's deugden. In een middeleeuws vers vinden we dit zo vastgelegd:

*„De blanke lelie, die daar bloeit, heet zuiverheid,
De zoete violetten zijn ootmoedigheid,
De schone purperroos is hier de lijdzaamheid,
De blijde, rijke goudsbloem, gehoorzaamheid,
Nog is er een, die boven allen spant de kroon,
De kroon impériale - 't is de Liefde schoon".*

De rederijders treden altijd op in de open lucht. Zij gebruiken daarbij een speelwagen, een verplaatsbaar rijdend toneel, waarop zij hun

esbatementen ⁴), hun spelen van zinne, hun toneelstukken ten beste geven. Ook vragen ze op deze hoogtijdag wel andere rederijkers-kamers te gast.

Zo wordt "*onser Lieven Vrouwen dach halff Oeçhst*" de Mariadag van Bergen op Zoom.

Wat de rederijkers geven is ernst, met soms een potsierlijke kant. De Zeven Vreugden of leven Smarten van Maria zijn geregeld terugkerende speelstukken, mét de levens van heiligen als Sinte Geertrui, de H. Maria Magdalena of St. Christoffel. In deze voordrachten bepleiten zij naastenliefde, bestrijden ledigheid en losbandigheid en verheerlijken de zuivere liefde als een bron van weldaden voor de mensheid,

* * *

Na de eerste Beeldenstorm in 1566 en tijdens de eerste jaren van de Tachtigjarige Oorlog komt aan de openbare processies en aan de vertoningen der Rederijkers een einde. In 1578 trekt de ommeegang met het H. Kruis, het Mariabeeld en mei het H. Sacrament voor het laatst uit.

Twee jaar later wordt de inventaris van de St. Geertruikerk vernield of beschadigd, een ander deel verdwijnt. Spoedig komt dan de Grote Kerk in gebruik bij de Hervormden.

De Katholieken trekken de schuilkerk in. Gedurende bijna honderd jaar kan de H. Mis slechts op zolders en in boerenschuren worden opgedragen.

De LieveVrouwe kapel aan de Haven was reeds in 1570 afgebroken. Die bij de Gevangenpoort, in 1590 ingericht tot paardenstal, onderging in 1629 hetzelfde lot.

⁴ Middeleeuwse benaming voor niet hoogdravend, (rederijkers)toneel met een satirische inslag.

Eenzaam en verlaten overleefde het **oude Mariabeeldje** op de Markt uit 1525 deze druk der tijden ⁵). Andere als **O. L. Vrouw in den Doornboom**, dat in de Potterstraat stond, met die uit de Lieve Vrouwepoort, verdwenen.

* * *

Vanaf 1650 is er weer iets van parochielevens te bespeuren, geleid door paters Franciscanen uit Antwerpen.

Franciscanen zijn echte Mariapaters. Zij verzuimden stellig niet de liefde der gelovigen tot de Moeder Gods, die ook in de zuidelijke Nederlanden zo levendig was en is, weer aan te wakkeren. De Schuilkerk eerst in "de Raam", een brouwerij in de Korenbeursstraat, spoedig naar de overzijde (thans kazerne) verplaatst, heeft vast en zeker van Mariaverering geweten.

Hoe zouden onze voorvaderen er anders opgekomen zijn reeds in 1725 te voet vanuit Bergen op Zoom naar **O.L. Vrouw van Kevelaer** te trekken? Op die beêweg, dwars door Brabant, sluiten zich uit alle plaatsen die ze passeren, mensen bij hen aan. Zo trok men vanuit heel Brabant naar dit genadeoord. De slechte wegen weerhielden onze voorouders niet en hoe slecht die wegen waren is nu nog slechts aan oude zandwegen gewaar te worden.

Weer andere trokken ten beêvaart naar **Scherpenheuvel, de Meerlse Dreef, Beirendrecht, Gaverland en Zegge**. Al die pelgrimsoorden zijn evenzovele vlammen, waaraan de Marialiefde der Bergengaren zich warmt.

Dat geldt zeker voor die tijd; toen alleen op die bedevaartsplaatsen kerkboeken, paternosters, scapuliers e a. devotieartikelen door hen konden worden aangekocht. Dat is trouwens heel lang zo gebleven. Zo

⁵ Zie voor nadere info ook W. Kramer: *Het huis genaamd Onse Vrouwe* 1968 pg 22 (Grote Markt 5, hoek Kremerstraat)

hebben die Mariabedevoarten naar Kevelaer en vooral die naar het Zuiden geholpen het geloof te verdiepen, want in de Zuidelijke Nederlanden hadden de Jezuïeten de contra-reformatie zeer sterk georganiseerd, wat in de gebedenboeken, op heiligenplaatjes, en niet te vergeten in de Mechelse Catechismus, die ook hier werd gebruikt, zeer sterk tot uiting kwam.

* * *

Wanneer Katholiek Bergen op Zoom zich in 1829 weer een echte parochiekerk kan bouwen, wordt deze **toegewijd aan de H. Maagd**. Met iedere plechtige H. Communie, iedere Missie, iedere retraite, vernieuwt en verfrist zich de Mariadevotie der gelovigen. Zo zet zich de traditie voort tot ons geslacht, dat zijn Marialiefde moet doorgeven.

De oorlog en de tijdsomstandigheden, die veel ontadelden en ontkerstenden zijn niet gunstig voor de katholieke ridderdienst aan Maria. Daarvan vindt men in het verleden eveneens het bewijs. De algemene geestelijke afkeer van bepaalde katholieke gewoonten, die waren ontaard, vindt zijn toppunt in het optreden van Luther en Calvijn. Dat doet rond 1520 in Bergen op Zoom het aantal leden van het Lieve Vrouwe gilde zienderogen dalen. Rond 1511 is het aantal leden nog ruim duizend.

Na 1520 gaat het geleidelijk met 50 per jaar achteruit. De werfkracht schijnt geweken, de uiterlijke praal van het gildeleven kan echter nog worden gehandhaafd, dank zij het feit, dat de Markiezen en de Jonkvrouwen van Glymes, hun gemalinnen financieel bijspringen. In 1540 zijn er nog maar 400 à 500 leden.

Zodra echter een ijverig pastoor de leiding neemt, die, volgens een schrijven van de Markiezin aan den H. Petrus Canisius, de christelijke geest vooral bij de vrouwen en meisjes weet te verdiepen en zijn

parochianen weer tot een christelijk huwelijksleven weet te brengen, gaat het aantal leden van het Lieve Vrouwe gilde spoedig snel omhoog.

Als wij ons dat voorbeeld, in onze niet alleen stoffelijk, maar vooral geestelijk geschonden wereld, waarin de goede zeden zo sterk zijn achteruitgegaan goed voor ogen houden, is er geen reden tot pessimisme, als **wij** maar metterdaad kinderen van Maria willen zijn, d.w.z. ons Christendom beleven zoals het moet.

Dan pas kunnen we onze Hemelse Moeder eren als de "Hulp der Christenen" en de "Koningin van de Vrede" van onze tijd.

C. J. F. Sloomans

Bergen op Zoom,
Op de feestdag van
Maria's Onbevlekt
Ontvangen 1945
(8 december 1945)

Mariabeeld aan de
gevel van het huis
Onse Vrouwe, Grote
Markt 5.

Bij de restauratie in
1968 is het beeld
vervangen door een
ander beeld, gemaakt
door A. Slinger.

Het origineel is anno
2018 nog steeds in
het huis aanwezig.

